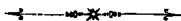

նմա, այսինքն փնտս մեծ։ Տէր էք այսր փոքու հասարակութեան և հոգատար, և 'ի ձեռս ձեր է հասարակութիւն սորա. մանաւանդ թէ՛ և տեսութիւն համարէն հայկազեանս գրուի. զի թէ սորայս ուղղընթաց կատարեսցի, իբր յընթացից արեգականն հաւանագամայն և աղինս մեր մխիթարութեան լոյս ծագեսցէ։ Եւ գիտակ իսկ էք, թէ առաջի եղեսայս մեր՝ բարի է հասարակութեանս, առանց որոյ վտանգ գուշակի, վրտանգ աղքատութեան, վտանգ տարագնացութեան բազմաց, վտանգ տաղտուկութեան հայկականութեան, վտանգ ցրտութեան աղքայնոց, և այլն. մեղք է ապա ոչ առնելդ։ Եթէ ընդդիմութիւն ինչ կայցէ, ունիք կարողութիւն բառնալոյ 'ի միջոյ. կամ գոնէ խորհեալիք և քննեալիք թէ զինչ ընդդիմութիւն իցէ այն՝ զոր չիցէ հնար փնել։

Եթէ տէր էք հասարակութեանդ, արժան է տերանցդ ցուցանել զտէրութիւն ձեր 'ի գործադրութիւն այսր։ Կառավար էք քաղաքիս. արժան է կառավարչացդ յայտնի առնել զկառավարութիւն ձեր յայսպիսի ծանր իրողութեան. Ղեկավար էք այսր նաեւ,

արժան է ձեզ ուղեորել յայն՝ որ նաւահան գիտսն է սորա։ Գլուխ էք մարմնոյս գեղեցկութեան. արժան է ազդել 'ի բարեյափութիւն անդամոց զայս սնունդ կենդանական։ Սինք էք հաստատութեան վայելուչ շինուածոյս. սովաւ միայն կարող էք անկործան պահել զսա։

Մի համարիք թէ իբրև մարդիկ՝ և կամ իբր մարդկային հնարիւք ունիցիք հաստատել զսա, այլ՝ իբրև փոխանորդք ամենաբուհատ նարտարապետին, և իբրև գործարանք ամենազօր Հոգւոյն. առաջնորդեալք ոչ ստեղծականս տկարութեամբ, այլ՝ ամենակարող տեսչութեամբ բոլորեցունց. և խնամարկեալք 'ի պաշտպանողական հովանաւորութենէ Տիրամօր սրբոյ Աստուածածնին, և նպատաւորեալք 'ի բարեխօսութենէ հօր մերոյ սրբոյ Լուսաւորչի, և մօրս մերոյ սրբուհւոյ Եղիսաբեթի, և ամենայն սրբոց։ Ասորս ուղեք ընծայից զայս իմս զուգնաբեայ և փանաքի հաստաւած բանի՝ 'ի բաղձանաց սրտիս խնկաւորեալ՝ ընդունելութեան սուրին փափաքեմ և տարփալի ըղձանօք սպասեալ մնամ։

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԶԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼՍ

(Շար տես յ'էջ 119)

ԼԸ

Պատմութիւն և նկարագրութիւն Գեղարդայ կամ Այրիվանից. — Գիշերային հանդիսին երևոյրք. պար և երգեր. — Աւանդութիւն Քրդաց ներկայութեան վրայ. — Գեղարդայ աղբիւրք։

Ժամանակն է արդ մի քանի խօսք ընելու Գեղարդայ եկեղեցւոյն կամ մանաւանդ վանաց վրայ, որ բոլոր Հայաստանի մէջ հրաշակաւոր եղած է, հոն պահուած երկու նըլխարաց համար, մին՝ Քրիստոսի սուրբ Գեղարդը, և միւսը՝ Նոյի տապանին տախտակ մը, որոնք ներկայապէս յիշմիածին կը գտնուին։ Մինչև ցարդ Այրիվանք կը կոչուի նա, անտարակոյս մասամբ իւրեք քարածայոյի մը մէջ փորուած լինելուն պատճառաւ։ Անոր հիմնարկութիւնը, շորորդ գարու մէջ, Ս.

Գրիգոր Լուսաւորչի կ'ընծայուի. սակայն բնաւ հակառակ փաստ մը չի կայ այն եւթադրութեան, թէ անիկայ մեհեան մ'եղած ըլլայ, զոր յետոյ փոխեր են յեկեղեցի քրիստոնէից։ Ի՞նչ պատճառաւ Տրգատ, երբ հոն կէ մի քանի մղոն հեռու Գառնոյ մէջ հոյաւ կապ չէնքեր կը կառուցանէր, չէ ընտրած այս փառաւոր տեղը, հոն կանգնելու կամ լաւ ևս փորելու համար՝ հայկական դիցմահններ. որովհետեւ Գեղարդ մասամբ մը ձեռակերտ չէնքէ կը բաղկանայ, և մասամբ

ևս քարաժայռի մէջ փորուած կոփածոյ և միակտուր քարերէ։

Այս վանքս, որ Հայաստանի Հնագոյնեւրոյն մին է, շատ անգամ աւերուած է բարբարոս մարդոց ձեռքով։ Կը բնակուի թէ վերջին աւարառութիւնն Կովկասու Լեզիկներն ըրած են։ Յամին 1840, Արարատայ Կեօ երկրաշարժն շատ վնասեց այս շէնքը։ Յետոյ անոր պահպանութիւնն յանձնուեցաւ Սեւանայ վանուց մի քանի արեղաներու։ Իսկ Հիմայ Հայազգի Ժերուհի եպիսկոպոս մը կը պահպանէ զայն, ուր բազմաթիւ ուխտաւորներ կը յաճախեն։ Երկրորդական խորշեր և սենեակներ կարգաւ շարուած են ներքնագաւթի մը և գլխաւոր եկեղեցւոյն շորս կողմը։ Այս վերջինս կառուցուած է երկու տասաներորդ դարուն մէջ, և գրեթէ միայն այս շէնքս կը տեսնուի։ Պարզ է անոր ճարարապետութիւնն, և յիշուած՝ գորշագոյն կոփածոյ քարերով։ Եկեղեցւոյն կեդրոնը գրուած են շորս հսկայաձև՝ անգարդ խաւիսներով և արևելեան ճով սիւներ, որոնց վրայ կը բարձրանայ քառակուսի գմբէթ մը զարդարուած խոր խոր փորուածներով, որոնք նուրբ ճարտարութեան մ'արդիւնք են, և գրեթէ աննման իւր տեսակին մէջ։ արարական և մարտնչական ձևերու Հին տիպարը կը յիշեցնէ, որոնք յաճախ կը տեսնուին թրքական և պարսկական որմախորշերու և կամարներու զարդարանաց մէջ։ Գմբէթին զապաթը կը գտնուի մեծ լուսամուտ մը, և անոր շուրջը նեղ որմածակներ՝ ուսկից միայն լոյս կ'ընդունին եկեղեցին։

Ուրիշ ութ աղեղներ Հանգչելով նոյն սեանց վրայ, շէնքին մնացած մասը կը բաժնեն ութ կամարներու, որոցմէ ոմանք միաճարթ են և այլք կարակնած, բաց ամէնքս ալ հաւասարապէս բարձր և զարդագործեալ նրբաբուստ և խորշխորշեայ փորուածքով։ Սակայն, ըստ արևելեան քրիստոնէական շաշակին, բնաւ միուլին չկայ շէնքին ամբողջութեան մէջ, յորում երկու սեան խարխաղ կամ այլ զարդարանք իրարու չեն նմանիր, և ուր չափակցութիւնն միայն ստուար գծերու մէջ պահուած է։

Մեր այս նկարագրած շէնքը դեռ առաջին սրբաւայրն կամ ժամատունն է եկեղեցւոյ, ուր կը մտցուի Հին և արձանագրութեամբ ծածկուած գոնէ մը։ Բուն եկեղեցի կոչուածը փոքրիկ՝ բաց բարձր շէնք մ'է, որ նոյնպէս գորշախայտ քարերով կառուցուած է, և որոյ որմերը լի են հայկական գրութեամբ։ Երկու աւանդատուն ունի, ուր կարելի է երթալ խորանին կից սանդուխով մը։ Բաց յայս աւանդատներէն կան նաև

կրկին փոքրիկ մատուռներ՝ արևմտեան դրան երկու կողմը։ յարկածածուկ և քառակուսի սեան մը ձևը ունին անոնք, ուր կ'երթըցուի, որմի մէջ աղուցուած վիմաշին ստորեաններով։ Անտարակոյս այս տեղ կու գային աղօթելու Հայ իշխանազն կանայք, երբ կ'այցելէին այս հռչակաւոր Այրիկանաց։ Անոնք են ահա եկեղեցւոյ արտաքին մատուռը։ անցնինք այժմ՝ նկարագրելու իւրան մէջ փուրած միակտուր սենեակները։

Կրկին դռնակներ, եկեղեցւոյ քարաժայռ որմին վրայ բացուած, կը հաղորդեն զայն երկու սենեակց Հետ, որոնք ետեւ ետեւ շինուած են՝ փոքրիկ եկեղեցւոյ և ժամատան ձևերով։ Անգամաւոր լուսաւորուած է ձագարաձև գմբէթով մը, որ մեծ սրբարանի կաթողիկէին ռճով կառուցուած է։ Այս անգամատանի յետակողմը երկու որմախորշեր կան՝ մոյթերու վրայ յեցած, որոնց վերեւը կը տեսնուի Հետաքրքրական խորաքանդակ մը այլարանական, ուր կ'երևին երկու մանեկաւոր առիժներ՝ կապուած չուաններով, որոնց ծայրերը այժմ ընտանի է թերինն մէջ։ Այս խորաքանդակէ՝ դեռ աւելի վար կը տեսնուի նոյնպէս քանդակուած թւատարած արծիւ մը, որ մագլիներով բռնած է գառնիկ մը։

Այս միակտուր քարաշէն սենեակց մէջ չկայ բան մը՝ որ քրիստոնէական դաղափար մը զարթուցանէ ի մեզ։ Այդ վերջնոյն մաս կայ ուրիշ սենեակ մը, որ ոչ միայն առաջնոց նման արարական ճարտարապետութեամբ գմբէթ մ'ունի, այլ նաև աղբիւր մը՝ որ կաթիլ կաթիլ կը ծորէ։ Այս աղբիւրը շատ հռչակուած է թէ՛ քրիստոնէից և թէ այլապիսից մէջ, ուստի ուխտաւորք հազիւ թէ հոս կը հասնին, խռնելով այս ամենարդիւ յաղթեր քով, բոլորովին կը ցամեցնեն աւանդներ, ուր կը հոսէ թանկագին շուրջ։ Աղբիւր մօտ փորուած է որմախորշ մը, ուր մկրտութիւնք կը կատարուին։

Կայ նաև չորրորդ սենեակ մը ասոր ետեւը, ուր պատարագելու խորան մը կը գտնուի։

Վերջապէս, այս եկեղեցին, և կամ մանաւանդ այս եկեղեցեաց շարքը, իւր արևելեան ճարտարապետութեամբն և տարօրինակ շինութեամբ, անտարակոյս Հայաստանի կրօնական հոյակապ շինուածոց մէջ գեղեցկագոյններէն և Հնագոյններէն մին է։ Այս շէնքն արտաքսապէս շրջապատող որմախորշ լի են քանդակներով և զանազան արձանագրութեամբ, և աղօտ կերպով կը յիշեցնեն Հնդկաստանի ստորերկրեայ մեհնաց երևոյթը։

Այս սենեկաց շարքին վրայ, զոր ցարդ նկարագրեցինք, կը գտնուի երկրորդ յարկ մ'ալ, ուր կարելի է ելնել մագլցելով քարաժայռին երկայնութեամբը: Դռնէ մը և կարծր ժայռի մէջ փորուած նըրաշաւիղէ մ'անցնելով, կը մտնէ մարդ խցկան մը մէջ, որ առաջինոց տնով շինուած սիւներու վրայ հաստատուած է: Այս մատուռը, ըստ արձաւ նագրութեան մը, փորուած է յամին 1288 ի յիշատակ հայազգի ընտանեաց մը:

Լերան այն կողը, որուն վրայ շինուած է Գեղարդայ վանքը, ձեացած է տեսակ մը կարծր և գորշագոյն հրաքիւսային հողաքարէ կամ խտաքարերու շեղակուածէ մը:

Մինչդեռ մենք այս հետաքննական խուզարկութիւնք կ'ընէինք, չափաք գտուեալ մը մարթեր և խորովեր էին, որովհետեւ մենք ալ կը փափաքէինք գիշերային հանդիսին մասնակցիլ:

Ճաշը աւարտելէն վերջը, եկան հրաւիրեցին զմեզ ներկայ գտնուելու գիշերային զուարճութեանց: Վրանին պահպանութիւնը յանձնեցինք իսմայելի, որ մեթ'նոր չափարներէն մին էր, և ապահովագոյն ըլլալու համար, նոյն իսկ դրան սեմին վրայ կը քնանայ, որպէս զի բազմաթիւ ջուրդք, մուտրացկանք և թափառաշրջիկք չկարենան մեր բնակարանին մէջ մտնել:

Տեսարանն դեռ աւելի տարօրինակ է՝ քան ինչ որ էր հասնելու պահուն: Խորաձորի ժայռերուն մէջ փորուած քարանձաք՝ նոյն միջոց լի են բազմութեամբ և լուսաւորուած են գիշերապալ զինուորաց մեծ և բոցափայլ խարոյկներով, որոնք երևան կայապին ստուերներ կը տարածեն լեռանց վրայ: Անձրեւ օտիպեր էր ուխտաւորները պատապարտելու այն բնակարանաց մէջ:

Վանքի գաւթին մէջ, դեռ ևս ոչխարք կը խորովին, և գինին կը հոսէ: Ամէն տեղ զուարթութիւն կը տրիք:

Քանի մը ջահակիր չափաք կ'առաջնորդեն մեզ խուռն բազմութեան մէջէն մինչև այն տեղը, ուր նոյն վայրկենին կը կատարուէին ամէն տեսակ պարեր. որովհետեւ օտյն ուխտագնացութիւնը այս առանձին յատկութիւնն ունի՝ որ մասնակից կ'ըլլան անոր թէ քրիստոնեայք, և թէ խառնապանք բազմութիւն մը թափառաշրջիկ մարդոց, որք հոն կու գան պարզապէս հացկերութից մնացորդքը ժողովելու համար:

Աստիկանութեան պաշտօնեայք ներկայ են հոն, որպէս զի՝ թէ հարկը պահանջի՝ խաղաղութիւն հաստատեն այն խառնազանձ մարդոց մէջ, որոնք գաղափարօք և բարոյիւք շատ աննման են իրերաց: Բայց ամենայն ինչ

հանդարտութեամբ և կարգաւորեալ կերպով լմնցաւ:

Հոս երկսեռ հայ երիտասարդութիւնը աշխոյժ և շնորհակից շարժմամբ կը խաղայ զկրկիններու պարը, որուն կ'ընկերանայ ըրուշող երաժշտաց խումբ մը, որ տօներուն տօթիւ եկած է ի Գեղարդ: Երկու քայլ տնդին, Ասորք՝ այր և կին երկու կարգ շարուած, թե թեի անցուցած, միօրինակ պար մը կը խաղան, որ ուրիշ բան չէ՝ բաց եթէ տեսակ մը մարմնոյ երերումն: Պարագլուխը կոկորդալիք երգ մը կը նուագէ, որոյ ծայրայանգը ամէնը միաբերան կը կրկնեն, մերթ մեղմով և մերթ՝ բարձրաձայն: Չեմ գիտեր թէ ինչ կը նշանակեն այդ երգին բառերը, որք ամենուն համար անհասկանալի են, բաց ի Հրէից՝ եթէ պատահմամբ կը գտնուէին այն տեղ. բայց կարծեմ զուարթ բան մը կը նշանակէր, եթէ ուշ գննեք գեղեցիկ և առնչադէմ պարագլխոյ միմոսական ձևերուն և խորհրդաւոր նայուածքին:

Յետոյ, կը մօտենանք Նոր-Պայազիտի Հայոց խմբի մը, որուն պարերգը շատ նման էր Ասորներու պարերգին. լեզուն միայն կը տարբերէր:

Սակայն ոչ ինչ այնքան զարմանալի երևցաւ ինձ որքան եկեղեցւոյ գիշերային այցելութիւնը, որ անձրեւին պատճառաւ, ընդարձակ ննջարան մը դարձեր էր: Տարօրինակ էր մանաւանդ տեսարանը բարձր և մթին կամարաց, և եկեղեցւոյ յատակին վրայ տարածուող մարդոց, կանանց և տղայոց, ուրոնք վերաբրկուներու մէջ ամփոփուած՝ կը քնանայրան ջուտը քարին վրայ: Չաւերը ձեռուընիս՝ ակնարկ մը կու տանք այդ քնոյ տաճարին, որոյ անհէթեթ ճարտարապետութիւնը շատ յարմար էր այն տեսարանին, և խռնմուտեամբ կը յառաջնէ՝ ոտքերնիս և ձեռքերնիս շխախախելու համար: Սակայն դեռ ամէնը չեն քնանար, որովհետեւ միակտուր քարէ շինուած սենեակներուն մէջ կարգադրուած են ուրախալից սեղաններ, որոնք լուսաւորուած են՝ գետնի վրայ հաստատուած մոմերով և ջահերով:

Յետ այս գիշերային ճամբորդութեան, յոգնած տղմոտ ջրերու մէջ զալելէ, կը մտնենք վրաններու տակ:

Ափսոս, փոքրիկ անկողնոյս բացակայութիւնը այս օրուրնէ իսկ կը զգամ, և ծանր կը թուի ինձ տարածուելու թաղիքի վրայ, որ արդէն ծծեր է գետնին չափազանց խոնաւութիւնը: Անտարակոյս ասորածիւն բան մը չէ յայսպէս դողդոջալ ջրտէն. բայց վերջապէս կը սկսիմ քնանալ, սրափողի, թըմ-

բուկնեւրուն և սրնգաց խառնաշփոթ աղմկին մէջ, որ կը շարունակուի մինչև երկրորդ օրը: Առաւօտեան ժամը երեքի մօտ՝ ջերմաւ չափը հազիւ հինգ աստիճան կը ցուցնէ:

20 յուլիս. — Այսօր կիրակի է և հանդէսն կը շարունակուի: Եպիսկոպոսն առաւածալին պաշտամունքը կը կատարէ եւ, եկեղեցւոյ մէջ, ուր խուսն բազմութիւն մ'ուխաւաւորաց լեցուեր է:

Տարուան մէջ երկու մեծ ուխտագնացութիւնք կ'ըլլան. մին՝ յուլիս 7ին, ըստ Գրիգորեան տոմարի, իսկ միւսն կը կատարուի մայիս 7ին:

Ուխտաւորք կու գան բժշկութիւն խնդրելու իրենց հիւանդութեանց, և կու գան մանաւանդ կանայք որդեծնութիւն խնդրելու Աստուծոյ: Կոյրք և աշացաւ ունեցողք կը լուան իրենց աչքերը վանքին փոքրիկ աղբեր ջրովը: Տղայ ունեցող ուզող կ'ենն՝ գոտի մը կը կապէ մէջքը, զոր օրհնել տուած է յառաջագոյն Գեղարքայ եպիսկոպոսին: Եթէ իրեն աղօթքն լսելի եղած է, նա պարտաւ կան է երեք տարի վերջը վերադառնալ հոն իւր մանկամբն ի միասին, և տղուն հասակին բարձրութեամբ մոմ մը վառել, որուն մագերէ յետոյ կը կտրէ՝ իբր նուէր մը:

Ուխտաւորք ուխտագնացութենէ գառնալու ժամանակ իրենց հետ կը բերեն նաև իբր յիշատակ՝ օրհնեալ հացի միջուկով շինուած միտայներ: Բաց ասկէ, իւրաքանչիւր ընտանիք ոչխար և գառ մը մորթելով այս օտնիս օրը, զանոնք կը նուիրագործեն՝ յառաջագոյն օրհնած աղ կերցնելով անոնց:

Բայց ամենէն աւելի հետաքրքրականն այն է՝ որ քրդերն անգամ կու գան ներկայ ըլլալու այս քրիստոնէական տօնիս: Հետեւեալ զրոյցն կը պատմուի այս նկատմամբ.

Երեք հարիւր տարի առաջ քուրդ մը եկաւ ի Գեղարք, և գողցաւ եկեղեցւոյ դուռը: Երբ հասաւ նա իւր վրանը, և ուզեց դետին դնել դուռը, անոր ուսին կ'աւծմնաց, կ'արծաթ խորհրդաւոր զօրութիւն մը զայն բռնէր էր: Խեղճ մարդն ալ ու ձախ դարձաւ, աղաչելու համար իւր մերձակայից որ օգնեն իրեն անկէ ազատելու համար. սակայն ամեն բան անօգուտ եղաւ, նա յուսահատած նորէն ճամբայ ելաւ դէպ ի Գե-

ղարք. եկեղեցւոյ առջև դուռն ինքնիրեն քակուեցաւ: Ըստ առասպելախառն զրոյցին, յայտնաբերու է՝ որ քրդերն կը մասնակցին այս ուխտագնացութեան:

Վանքին հին խցիկներն՝ որ գեռ լաւ դրից մէջ կը գտնուին՝ ուխտաւորներով լի են. բայց մի քանի հարուստ Հայեր իրենց ծախքով տներ շինել տուած են, որոց մէջ կը բնակին իրենց ընտանեօք հանդերձ:

Կէսօրուընէ վերջ կը պատրաստուին խումբ խումբ ճամբայ ելնելու. բայց մեկնելէն յառաջ, մարդիկ շատ մը հրացաններ միանգաւայն կը պարզեն, որոնք ահագին արձաւ գանդ կը հանեն: Եղբերն լծուած են սայլերու. կանայք և մանկուկնք կը դիզուին ծանրաշարժ կառքերուն մէջ, որոնք դանդաղաքայ ճամբայ կ'եննեն դէպ 'ի իրենց գիւղերը: Այս և անդ մի քանի դիմով մարդիկ նոյնպէս կը նստին սայլակներու վրայ, անկարելի ըլլալով անոնց ձիով ճանապարհորդեն: Այս քուրդ բազմութիւնն կը դառնան իրենց տունները, շատ նեղութեամբ, եղանց կանոնաւոր քայլերով, դժուարակոխ ճամբաներու վրայէն գլորտուելով: Կոքա կը հասնին իրենց տեղերը կարգէ դուռն յոգնած, բայց ստուգիւ դուարնացած իրենց ուխտագնացութեամբ:

Որչափ որ կենդանութիւնն և շարժումն կը պակսին, նոյնքան ևս մենաստանն ամայի կերպարանք մը կ'առնու: Գաւիթն, եկեղեցւոյ ներսն և մատուռներն ամեն տեսակ աւերակներով լի են, և ամեն կողմ խառնափնդորուի մը կը տեսնուի:

Դժբաղդաբար կը սկսի անձրեւն կաթկըլթել, և մենք ստիպուած ենք այս հրաշալի եկեղեցւոյս բարձր կամարաց ներքեւ պատուապարտել, և մեծ կրակ մը վառել միակտուր քարայէն սենեակներուն միոյն մէջ, որոնք պատին մէջ ծխակն խորշ մ'ունին, որ վառարանի տեղ կը ծառայէ:

Պարզ երկնքով մը կ'երթանք մինչև Գեղարքայ աղբիւրը, Գառնի-չայը անցնելով, շատ տառապնելի աշխատութեամբ, ժայռերու ահագին կոյտերու վրայէն՝ որոնք կը խափանեն անոր անկողինը: Աղբիւրն 11 աստիճան ջերմութիւն ունի, և չրկապատուած է ականթներով, վայրի վարդենիներով եւ գեղեցիկ ընկուզենիներով:

(Շառապարելի)

